

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

КРАЛЯТ И КРАЛСКАТА ИНСТИТУЦИЯ
В ЛИТЕРАТУРАТА НА ЧЕШКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Славей Димитрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE KING AND THE ROYAL INSTITUTION
IN THE LITERATURE OF THE CZECH REVIVAL

Slaveia Dimitrova
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The paper examines the figure of the King and respectively the Royal Institution through the prism of typical for Czech Revival extreme attitudes. He was both perceived as the defender of traditional national values and as an instrument of foreign harmful influences on the Czech society. The image of the King is analyzed as a focal point of national traumas and yearnings.

Key words: Czech Revival, King, Royal Institution, national trauma, patriotism

През XVIII и XIX в. в резултат на липсващата самостоятелна държавност чешката общност не е ясно йерархично структурирана, което мотивира поредица жестове, свързани с изграждането и обединението на националния колектив. Начело на държавата традиционно се приема, че стои кралят – неговият статут не се оспорва, но се преосмисля ролята му. Върху неговата фигура се наслагват редица емоционални и ирационални елементи. В началото на Възраждането предразсъдъците на високопоставените обществени групи спрямо по-нискостоящите от тях ескалират до такава степен, че предимствата на едните спрямо другите се мотивират не само културно и икономически, но и биологично. Налага се представата, че тестото, от което е замесен аристократът, е по-добро, че кръвта му е по-ценна, че генетичната наследственост и икономическата състоятелност са единствените качества, гарантиращи принадлежността към високите идеали. В тази посока многократно се повтаря фактът, че в старата чешка литература автори са главно крале, аристократи и висшето духовенство. Безспорно тенденциозно е и твърдението, че от най-ранна възраст чешките аристократи страстно изучават майчиния си език. В Предго-

вора към издадените от Франтишек Мартин Пелцъл „Приключения на Вацлав Вратислав от Митровице“ (Přihody Václava Vratislava sv. pána z Mitrovic, 1777) той пише: „от устите на нашите благородници чешкият звучеше тъй благозвучно, тъй сладко, сякаш им беше вроден.“ (Pelcl 1977: 6). Възхвалата на аристократичната грижа за езика не само свидетелства за копнежите на автора, но доказва и политическия му усет за начина, по който биха могли да се привлекат благородниците да подпомогнат голямата патриотична цел (Pelcl 1956: 82).

С навлизането на идеите на Просвещението във Виенския двор през 80-те години на XVIII в. представата за отношенията между народа и владетеля се модифицира. Владетелят се приема за избран от Бога, а връзката с поданиците му се мотивира както съобразно просвещенската теория за обществения договор, така и чрез вярата; налага се убеждението, че всички в държавата би следвало да имат равни права. Последното далеч не означава, че се подлага на съмнение статуквото. На върха на йерархията все още е Бог, а едва сред него се нареждат кралят, родината и обикновеният човек. В зависимост от конкретната политическа обстановка се променя и честотата, с която се тиражира средновековният възглед, че йерархията е дадена от Бога и че Бог ръководи земните дела чрез кралете и аристокрацията. Под влияние на Френската революция обаче и в Чехия все по-често и открито започва да се говори за равенство, което равенство отново се мотивира чрез Библията. На този етап все още не се отхвърля първенството на аристокрацията; измества се обаче акцентът – важни са не произходът и богатството, а възвишеността на духа и сърцето. Оттук логично следва, че присъщият на аристократите висок морал (а не наследствеността) ги превръща в закономерни водачи. В пиесата „Олдржих и Божена“ (Oldřich a Božena 1789) Антонин Йозеф Зима дори открито се присмива на наследствения аристократизъм (Zima 1789: 11). Особено краен в негативните оценки за вредните навици и безразличието към националните интереси на аристокрацията е Карел Игнац Там в своята „Защита на чешкия език...“ (Obrana jazyka českého... 1783).¹ Към традиционните йерархични представи Франтишек Ян Вавак добавя духовния аспект, като уточнява, че светската власт е власт само над тялото, но не и над духа. Според него след като владетелят е избран от Бога, поданиците би следвало да му се подчиняват. Това подчинение обаче не трябва да е безрезервно особено когато разколебава или направо насажда пренебрежение към вярата. Вавак не оспорва и значението на аристокрацията за общността и смята, че патриотизмът намира своя опора и основание в почитта „към старите чешки аристократични, рицарски и владетелски родове“ (Vávak 1907-1924: 47). Разбира се, патосът на Зима и Вавак е насочен към доказването на равенството като извечно и непроменимо. Точно идеята за метафизичното християнско равенство подготвя всички онези

¹ Въпросът за вредните навици влияние на чешката аристокрация подробно коментира Иржи Рак (Rak 1994: 65-81).

обществени и мисловни нагласи, които ще изкристализират в началото на XIX в. Сходен е и патосът на Пелцъл, който в „Бохемска хроника за управлението на римския император и крал на Бохемия Йозеф II“ (*Böhmische Chronik unter der Regierung des römischen Kaisers und Königs von Böhmen Josephus II, Česká kronika za vlády římského císaře a českého krále Josefa II, 1790*) окачествява опита на Мария Терезия да отмени ангарията като не особено адекватен; авторът обаче се отнася иронично и към непрекъснатите оплаквания на аристократите. Явно оценките за политическите и икономическите решения на Виена са противоречиви, а аристокрацията за първи път е подложена на толкова сериозна критика. Пак чрез Френската революция се мотивират и езиковите копнежи на чехите. Според Вацлав Матей Крамериус изместването на един език от друг е напълно безсмислено и дори вредно, а езиковата унификация и понемчването на държавата, управлявана от Хабсбургите, би заплашило самото съществуване на монархията, тъй като поражда напрежение, което, от своя страна, би могло да прерасне в революция, насочена срещу династията. Индиректната агресия и скритите заплахи към Хабсбургите са само една от посоките, по която върви чешката патриотична мисъл.

Като следваща посока се очертава припомнянето на старите права на самите чехи. В това отношение стъпките са много внимателни и точно премерени – издадени са в превод на немски XI, XII и XIII глави от „За чешките обществени дела“ (*Respublica Bohemiae, 1634*) на Павел Странски, а в „Чешка експедиция“ на Крамериус е отпечатана популярна книжка за коронациите на чешките крале. Въпреки че не заявяват конкретни държавнополитически амбиции, двете публикации е трябвало да подхранват самочувствието, че някога е съществувала чешка държавност. Политическите амбиции на чешките възрожденци в края на XVIII в. се концентрират върху чешката корона като най-авторитетен символ на държавността. В пряк повод за засилването на интереса към инсигниите на чешката държава се превръща коронацията на Леополд II в катедралата „Св. Вит“.² „Приветствие на чешката корона“ (*Vítání české koruny 1791*) на Вацлав Матей Крамериус отразява ентусиазма, с който чехите посрещат светивацлавската корона, но и надеждите им за по-добри времена.³ Авторът се оплаква на короната за всички злини и нещастия,

² Нареджането на Леополд II чешката корона да се върне от Виена в Прага (което се случва на 6. IX. 1791 г.) и коронацията му като чешки крал в „Св. Вит“, го превръщат в един от най-обичаните австрийски императори. За обичта на чехите към Леополд допринася и фактът, че е разбирал чешки и че след коронацията си прекарва няколко седмици в Прага, през които приема изтъкнати чешки интелектуалци, в това число и Йозеф Добровски. По въпроса вж. и Pražák 1928.

³ Текстът не е подписан, но за автор се смята В. М. Крамериус (*Kramerius 1791: 289-296*). Описанието придобива популярност до такава степен, че след това дословно се препредава от редица автори, сред които и Ян Рулик в неговия „Исторически календар“ (*Historický kalendář, I., 1797, s. 161-162*).

постигнали чешките земи след 1743 г., когато тя напуска родината и попада в плен сред немците. Отсъствието на короната обяснява всички природни и социални катаклизми. Вярата, че със завръщането ѝ животът ще се промени към по-добро, се разпростира и върху политическите надежди, доказателство за което дават чудните знамения, предшествващи появата ѝ (годината е изключително плодородна, спират военните заплахи и т.н.) Ако природата и хората се променят още при мисълта за завръщането на короната, то двойно по-голям е ефектът в деня на нейното пристигане: сам Господ я поздравява от небесата и се радва заедно с народа; в мига, в който приближава „Св. Вит“ „започна да гърми и да се святка, а след това небето изведнъж утихна и тъмният облак се превърна в най-чудно зарево“. Очевидно с излагането на показ на короната изплуват и всички скрити надежди на чешките патриоти. Короната е посрещаната от „целия чешки народ“ и затова изброяването на присъстващите е важно. Крамериус обаче не споменава конкретни съсловия, а само казва, че са дошли сравнително състоятелни селяни и граждани (главно пражани), но такива, които говорят, чувстват и мислят на чешки. Крамериус изгражда причинно-следствена връзка, съобразно която след като короната е чешка, и държавата е на чехите. Ако до този момент народът се осмисля чрез количествените маркери, то в края на века вече се наслагва и качествено нов елемент – политическата принадлежност към чешката държава. В тази линия се вписва и речта на Йозеф Добровски пред Леополд II. В нея ученият се стилизира като говорител на „стотиците хиляди“, като защитник на чешките права и се оплаква, че народът никъде не може „да чуе майчиния си език“ (Dobrovský 1926: 42). Той оспорва и тиражирания възглед, че езиковото унифициране би било от полза за държавата и твърди, че броят на официалните държавни езици няма никакво отношение към постигането на целите на управлението. В края на речта си Добровски моли краля да остави на чехите езика им като славно наследство от дедите и да го пази. Ползата от познаването на чешкия език коментира и Пелцъл, който подчертава, че за самия крал би било много по-лесно да се разбере с поданиците си на техния роден език. В искането кралят да владее езика на подчинените си прозира и по-дълбок политически смисъл, отразяващ патриотичните копнежи чехите да имат свой собствен крал, който да познава езика, нравите и народа си.

Завръщането на короната в Прага подлага на преоценка и отношението към краля – той вече не се възприема като представител на властта и аристокрацията, а на целия народ. Коронацията не се третира само като обред, а като двустранно потвърждаване на договора между народа и владетеля. В представите на възрожденците народът и кралят влизат във взаимодействие, каквото помни далечното минало, но не и последните две столетия. Твърде скоро обаче се оказва, че този ентузиазъм е бил прекален. В резултат чехите отказват да титулуват австрийския монарх като император – във вестника на Крамериус Франц II е наричан чешки крал и владетел на чешките земи, а Ян

Нейедли го възхвалява като ценител и страж на чешкия език (Kramérius 1796a: 321; Kramérius 1796b: 374; Nejedlý 1806: 41). Очевидно, чешките интелектуалци никога не са възприемали Чехия като част от немскоезичната Австрийска империя.

Малко по-различно е възприемането на необразованите чехи. Според популярните представи владетелят е длъжен да се грижи за езиците на различните народи в държавата, да не накърнява достойнството и свободата на поданиците си, да бди за спазването на законите, да е милостив и снизходителен, да подпомага бедните и слабите (Štěpánek 1814: 41-47). Ново е обаче възприемането за отношенията между владетеля и подчинените му – в краля възрожденците виждат гарант на своите права, на социалния мир и на развитието на държавата, в резултат на което не подлагат на съмнение съществуването на монархията. Самият монарх продължава да се възприема като божии заместник на земята; тиражира се и традиционният постулат, че там, където липсва смирение и послушание към него, народът се разкъсва от бунтове и метежи и в крайна сметка загива. Парадоксално Наполеоновите войни се превръщат в пример за последното.⁴

Въпреки това обаче битките срещу Наполеонова Франция ревитализират спомена за старата чешка бойна слава. Мисълта за пролятата от чешките войни кръв за запазването на династията и многобройните жертви мотивира нарастващите социални и политически искания на чехите. В Пухмайеровия „Глас, викащ в пустиня“ се извежда тезата, че след като чехите служат толкова предано и лоялно на Хабсбургите, следва да им се помогне (Puchmajer 1798). Разбира се, исканията са поднесени дипломатично – в началото се подчертава гордостта, която чехите изпитват от факта, че са допринесли за запазването на австрийския трон, но тъй като искат и занапред да бъдат верни на монархията, а езикът и нравите са много важни черти на техния национален характер, те не биха могли да служат толкова благонадеждно, ако се подчинят на чуждите такива. Отвъд дипломацията на Пухмайер обаче прозира фактът, че чешкият народ по време на Наполеоновите войни започва да осъзнава физическата си сила и значението си. Възхвалявайки войнската чест на чехите с цел да ги амбицира да защитават още по-всеотдайно империята, Хабсбургите пропускат един много важен момент – подхранват националното самочувствие на самите войници. Успоредно на привидната лоялност, в чешките статии, песни и стихотворения битката срещу Франция се подчертава като битка за националната свобода и самостоятелност, като път към освобождението. Песните, възхваляващи австрийските победи, припомнят смелостта на чешките предци, превръщат ги в обект на национална гордост и пораждат определени амбиции. Французите са представени като победени от чешката храброст, коя-

⁴ Убедителни примери в това отношение могат да се открият при: Stach 1806: 59-61, 75-76; Nejedlý 1797; Hněvkovský 1802: 68-92; Svoboda 1820: 7; Šafárik 1986: 34-35.

то днес се възражда такава, каквато се помни от времето на Ян Жижка. Именно фигурата на Ян Жижка се оказва особено подходяща. В „Ода за Ян Жижка от Троцнов“ той е възпят като велик чешки герой (Puchmajer 1802: 60), който във всяка битка избива немците – чешките врагове (Kramerius 1796a: 320-322; Nejedlý 1797).

Злоупотребявайки с темата за непобедимия чешки войн и с историческите реминисценции (Kramerius 1800a: 304; Kramerius 1800b: 339-342), виенската политика инициира изместването на патриотизма от плоскостта на повърхностната декларативност към романтично метафизичното осмисляне на общото минало и език, на старата слава и особено на единството на кръвта. Типични в това отношение са императорският манифест „На милите чехи“ (Milým Čechům), официалната държавна брошура „Безстрашни защитници, мили патриоти“ (Stateční obrancové, milý vlastenci) и анонимната популярна брошура „Смелостта на славния чешки народ“ (Udatnost slavného českého národa), отпечатани през 1809 г. (Fiala, ed. 2001; Fiala 2001). Патосът и звученето и на трите текста са сходни. Манифестът, съживявайки старата военна слава, се обръща към потомците на Св. Вацлав с призив да бранят родината си и нейната чест и ги приканва да грабнат оръжията, ако все още „чешката кръв тече във вените им“ и ако в тях гори „искрата на смелостта на предците“. В този случай особено внимание заслужава фактът, че паралелно на традиционното възвеличаване на родната земя, се извеждат и два фундаментално значими за колективната идентичност образи и сюжети – за подкрепата свише от Св. Вацлав и за „кипящата и до днес“ чешка кръв.

В обобщение на заслугите и жертвите на чехите по време на войните и съответно на очакваната награда се превръща статията на Крамериус „Чехите през XIX в.“ (Kramerius 1814: 100-104). В началото на текста Крамериус подчертава, че те са се проявили като най-смелия и най-лоялния народ в империята. Същинската част на статията тенденциозно изброява битките, в които чехите участват от началото на века и стига до извода, че облъхнати от „въздуха на Чехия“, те се превръщат в защитен вал и за останалите народи в империята. Текстът натрапчиво внушава идеята, че императорът е излъгал чешкия народ и не е изпълнил обещанията си. В своя патриотичен устрем авторът дори твърди, че в Чехия се ражда свободата, която днес цари в Европа.

Още по-радикално е възприемането на Палацки. За него след Френската революция всички опити на монархиите да потушат раждащият се нов дух са обречени на неуспех. Бъдещето той вижда в революцията и предрича, че ако монарсите сами не се откажат от властта, „народите, усещайки силите си, сами ще разкъсат оковите“ (Palacký 1898: 60). Анализът на Палацки на тогавашните политически настроения показва, че почти всички народи не одобряват традиционните форми на управление, че вече са придобили свой облик, превърнали са се в субект на историята, в творци на собствените си съдби, т.е. в нации. Нациите според него вече не са склонни да се подчиняват

безусловно на краля, а напротив – очакват кралят да се съобразява с тяхната воля (Palacký 1898: 51).

Усилията на Палацки като историк и анализатор на европейските политики всъщност имат една-единствена цел – да докажат, че чешката държава съществува от столетия, че не се налага да се създава отново, а само да се възстанови държавническата традиция. Политическите възгледи на Палацки, както и тези на съвременниците му, фиксират едно характерно за периода противоречие: от една страна, се адмирират либералните идеи, при които етническата принадлежност не би следвало да определя правата в държавата, от друга страна, патриотичните нагласи диктуват отстояването на твърде тесния национален интерес.

Библиография

- Dobrovský 1926:** Dobrovský, J. *Řeč Josefa Dobrovského proslovená dne 25. září 1791 v České učené společnosti*. Ed. VI. A. Fracev. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1926.
- Fiala, ed. 2001:** Fiala, Jiří (ed.) *České písně ze slezských válek (Antologie)*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, 2001.
- Fiala 2001:** Fiala, J. *Dobové české slovesné reflexe slezských válek*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, 2001.
- Hněvkovský 1802:** Hněvkovský, Š. Děvčí boj. – In: Puchmajer, A. J. (red.) *Nové básne*. Sv. IV, Praha: Vytisknuto v Frant. Sommra 1802, 68-92.
- Kramérius 1814:** Kramérius, V. M. Čechy v 19. století. – In: *Kramériusovy c. k. vlastenské noviny*, 18. VI. 1814, 100-104.
- Kramérius 1800b:** Kramérius, V. M. Francouzské rádné noviny praví... – In: *Kramériusovy c. k. vlastenské noviny*, 25. X. 1800, 337-347.
- Kramérius 1796a:** Kramérius, V. M. Správa z Landhutu praví... – In: *Kramériusovy c. k. vlastenské noviny*, 3. IX. 1796, 320-322.
- Kramérius 1796b:** Kramérius, V. M. V Praze 7 října... – In: *Kramériusovy c. k. vlastenské noviny*, 8. X. 1796, 374.
- Kramérius 1791:** Kramérius, V. M. Vítání české koruny. – In: *Kramériusovy c. k. vlastenské noviny*, 10. Září 1791, 289-296.
- Kramérius 1800a:** Kramérius, V. M. Z Frankfurtu 8. září... – In: *Kramériusovy c. k. vlastenské noviny*, 20. IX. 1800, 300-304.
- Nejedlý 1806:** Nejedlý, J. O lásce k vlasti. – In: *Hlasatel český*, roč. I, 1806, 41-43.
- Nejedlý 1797:** Nejedlý, V. Přemysl Otakar v Prusích. – In: Puchmajer, A. J. (red.) *Sebrané básně a spěvy*. Praha: Vytisknuto v Frant. Sommra 1797.
- Palacký 1898:** Palacký, Fr. Autobiografie. – In: *Františka Palackého korrespondence a zápisky. I. Autobiografie a zápisky do roku 1863*. Ed. Nováček, V. J. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898.
- Pelcl 1956:** Pelcl, F. M. *Paměti*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.
- Pelcl 1977:** Pelcl, F. M. Předmluva k laskavému čtenáři. – In: Vratislav z Mitrovic, V. *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic...* Praha: Mladá fronta, 1977, s. 5-12.

